

Kasvun tiellä ja muutosten kynnyksellä

Evakkopojan muistelukertomuksen kronotoopit

Ulla Savolainen

Siirtokarjalaisten [1] muistelukerronta on sosiaalisesti ja ajallisesti monikerroksista. Siinä evakot rakentavat henkilökohtaista elämäntarinaansa ja ideologisia näkökulmia maailmaan muistelemalla elettyä elämää suhteessa nykyisyyteen sekä käsitteisiin tulevaisuudesta. Tarkastelen artikkelissani evakkopojan lapsuuteen ajoittuvaa evakkomatkakertomusta soveltaen Mihail Bahtinin kronotoopin käsitettä [2]. Kronotooppi tarkoittaa ajan ja paikan yhteyttä kerronnassa, jossa muodon ja sisällön kokonaisuus luo merkityksiä. Tulkitsen evakkopojan lapsuuden muistoja evakkomatkakertomuksen aikaan ja paikkaan ankkuroituvasta kerronnallisesta muodosta. Tämän kautta kartoitan myös yleisemmin kronotoopin käsitteen hyötyjä sekä sen käyttöön liittyviä ongelmia muistelukerronnan analyysissä.

Artikkelissani tutkin luovutetusta Karjalasta [3] kotoisin olevan, vuonna 1932 syntyneen evakkopojan evakkomatkakertomusta. Analysoimani evakkomatkakertomus on peräisin Lasten evakkomatkat -keruusta, jonka Karjalan liitto järjesti vuonna 2004 yhteistyössä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa. Tarja Raninen-Siiskosen mukaan siirtokarjalaisten tutkimus alkoi Suomessa sosiaali- ja kielitieteissä heti evakuintien jälkeen. Aluksi tutkimus keskittyi erityisesti siirtokarjalaisten asutuksen ja sopeutumisen tarkasteluun, mutta melko pian myös kulttuuristen muutosten kysymykset nousivat tutkimusaiheiksi. Perinnetieteissä siirtokarjalaisista kiinnostuttiin kuitenkin verrattain myöhään. (Raninen-Siiskonen 1999, 18–22, 343.)

Terhi Willmanin mukaan käsitys Karjalasta on muodostunut kansallisvaltion rakennusprosessin näkökulmasta. Tämä agraariin elämäntapaan perustuva, stereotyyppinen kuva Karjalasta on ollut myös siirtokarjalaisten kollektiivisen itseymmärryksen pohjana varsinkin heti sodan jälkeen. Tästä johtuen myös evakot on usein automaattisesti mielletty karjalaisiksi ja siten agraareiksi. Evakkoidentiteetti on kuitenkin jatkuvassa muutoksessa, ja sitä rakennetaan enenevässä määrin sotakokemusten, ei karjalaisten juurien näkökulmasta. Willmanin mukaan merkittävä osa suomalaista evakko- ja siirtolaistutkimuksista on käsitellyt karjalaisen identiteetin rakentumista [4] tai karjalaista muistelukulttuuria ja karjalaisia kertomuksia [5]. Tutkimus on liittynyt joko menetettyyn kotiin maaseudulla tai sotaan. Siirtokarjalaistutkimus onkin vasta viimeaikoina pureutunut kaupunkilaisten sekä paikallisyhteisöjen omiin kokemuksiin [6]. Kyseessä on prosessi, jossa puretaan stereotyyppistä ja usein itsestään selvää kuvaa Karjalasta ja evakoista agraareina. (Willman 2006, 143–145.)

Oma tutkimuslähtökohtani paikantuu folkloristisen kerronnan tutkimukseen. Näen kerronnan merkityksiä välittävänä ja niitä tuottavana prosessina. Artikkelissani tarkastelen, minkälaisia merkityksiä kronotoopeihin sisältyy ja miten. Kronotoopissa aika ja paikka yhdistyvät kerronnassa, ja muodon ja sisällön kokonaisuus rakentaa sen merkityksiä (Bahtin 1979, 243–244). Analysoin lapsuuskuvausta, johon sisältyy evakkous sekä elämä Karjalassa ja Suomessa. Vaikka tutkin nimenomaan siirtokarjalaisen evakkomatkakertomusta, en analysoi sitä lähtökohtaisesti siirtokarjalaisuuden linssien läpi. Uskon, että ensisijaisen

huomion siirtäminen johonkin muuhun – tämän artikkelin tapauksessa kerronnan kronotooppeihin – avaa paradoksaalisesti myös tuoreita näkökulmia siirtokarjalaiseen evakkouteen. Tarkastelemalla lapsuuskuvauksen kronotooppeja annetaan tilaa kertojan omalle tulkinnalle. Hän saa kerronnassaan itse määritellä evakkoutensa merkityksen.

Analysoimani evakkomatkakertomus on kirjoitettu omaelämäkerrallinen muistelukertomus. Määrittelen muistelukertomuksen omaelämäkerralliseksi diskurssiksi menneisyydestä. Diskurssilla tarkoitan kielellistä merkitysten systeemiä, joka rakentuu sosiaalisen vuorovaikutuksen lisäksi laajemmassa kulttuurisessa ja ajallisessa kontekstissa. Diskurssi realisoituu teksteissä ja kerronnassa muodostaen sosiaalista todellisuutta. (Vrt. Jokinen & Juhila & Suoninen 1992, 26–27; Suoninen 1992, 50–51, 60–63). Käsitteisen muistelukertomuksesta poikkeava folkloristisen muistitietotutkimuksen määritelmästä jonkin verran, sillä haluan määritelmässäni korostaa muistelukertomusten luonnetta merkitysten tuottajina niiden kielellisen tai tyypologisen ilmimuodon ja tuottamiskontekstin sijaan. (Vrt. Ukkonen 2000, 20–21, 30.) Muistelukertomus on myös terminä jossain määrin harhaanjohtava, sillä artikkelini pääasiallinen fokus on menneisyyden kerronta- ja esitystavoissa eikä unohtamisen ja muistamisen problematiikassa. Perustelen muistelukertomus-käsitteen käyttöä kuitenkin sillä, että se kuvaa mielestäni hyvin evakkojen moninaisia kertomuksia menneisyydestä, joista evakkomatkakertomukset ovat vain yksi esimerkki. Evakkomatkakertomukset käsittelevät kirjoittajan elettyä elämää ja ovat siten vuorovaikutuksessa ympäröivän kontekstin kanssa. Muistelukertomuksissa kielellinen vuorovaikutus eli diskurssi realisoituu. Muistelukertomuksen merkitykset ilmenevät sisällön lisäksi kerronnan kielellisessä muodossa ja sen vuorovaikutteisessa olemuksessa.

Kronotooppi ja sen soveltaminen muistelukerronnan analyysiin

Lukutapani ja tulkintani laajempina metodologisena viitekehyksenä on diskurssin ja kerronnan käsitteily dialogisena prosessina, mikä on yleinen lähtökohta nykyisessä kulttuurien tutkimuksessa ja antropologiassa [7]. Dialogisuuden ajatuksen mukaan ymmärtäminen syntyy ihmisten tai tekstin ja lukijan vuorovaikutussuhteessa. Dialogismi perustuu venäläisen kirjallisuudentutkijan ja filosofin Mihail Bahtinin käsitteelle kielestä muuttuvana ja uutta tuottavana prosessina [8]. Bahtinin mukaan kielellä ja sanalla ei ole pysyvää merkitystä. Merkitys muodostuu aina tilannekohtaisesti – tuottajan, vastaanottajan ja kulttuurisen kontekstin dialogissa. Dialogisuus on kulttuurin ja kielen perusominaisuus. (Bahtin 1979, 417–418; Bahtin 1986, 95; Pesonen 1991, 32–33; Mahlamäki 2005; 2005).

Kronotooppi tarkoittaa kirjaimellisesti aika-paikkaa. Bahtinin mukaan kronotoopissa aika tiheytyy ja tulee ”taiteellisesti havaittavaksi”. Samaan aikaan paikka latautuu ja ”kietoutuu ajan, juonen ja historian kulkuun”. Toisin sanoen kronotoopissa ajan ja paikan tunnusmerkit yhdistyvät ymmärrettäväksi ja konkreettiseksi kokonaisuudeksi. Siinä kerronnan muoto ja sisältö kietoutuvat toisiinsa muodostaen merkityksen. Muodollis-sisällöllisenä kategoriana kronotooppi määrittää myös kirjallisuuden lajiominaisuuksia. (Bahtin 1979, 243–244) Bahtinin mukaan kronotooppi myös määrää teoksen lajin suhteessa reaalisen todellisuuteen ja siten sisältää aina arvomomentin (Bahtin 1979, 407). Toisin sanoen Bahtin viittaa kirjallisen teoksen ja reaalisen todellisuuden yhteyteen, vaikka ei yhteyttä tarkemmin määrittäkään, ja tämä yhteys sijaitsee kronotoopissa. Kronotoopin käsitettä on yleisesti pidetty epäselvänä ja määrittelyä pakenevana (ks. Steinby 2009, 200; Mahlamäki 2005, 47–48).

Vaikeaselkoisuudesta huolimatta halusin soveltaa Bahtinin kronotooppia evakkomatkakertomuksen analysointiin. Kronotoopin käsite mahdollistaa aikaan ja paikkaan liittyvien ker-

ronnallisten muotojen tulkitsemisen kertojan elämän todellisina merkityksinä, eikä vain tekstuaalisen maailman järjestäytymisenä. Tämän vuoksi myös evakkomatkakertomuksen reaalisuuteen viittaavat merkitykset sijaitsevat kronotoopissa. Tulkintaani ohjaavana periaatteena on se, että kronotoopit sisältävät ajan ja paikan lisäksi henkilökohtaisen ja sosiaalisen ulottuvuuden. Tämän lisäksi niitä tulee tarkastella suhteessa historialliseen ja yhteisölliseen kontekstiin.

Kronotoopin käsitteen hyödyntäminen evakkomatkakertomuksen tarkastelussa on perusteltua, vaikka Mihail Bahtin kehitti sen alun perin romaanikirjallisuuden analysointia varten. Käsitteen soveltuvuutta muistelukerronnan tutkimukseen puoltaa ensinnäkin se, että Bahtin ei määritellyt kronotooppia systemaattisen teoreettisesti, vaan hajanaisten historiallisten kirjallisuusesimerkkien pohjalta: ”Emme väitä, että teoreettiset sanamuotomme ja määritelmämme olisivat täydellisiä ja tarkkoja.” (Bahtin 1979, 245). Lisäksi se, että Bahtin käytti kronotooppia eri tavoin eri yhteyksissä ja totesi siihen liittyvän tutkimuksen olevan vasta aluillaan, kannustaa soveltamaan sitä heuristisesti (Bahtin 1979, 245, 422–423; Mahlamäki 2005, 48). Määritelmien avoimuudesta johtuen Bahtinin ajattelua ja kronotoopin käsitettä on hyödynnetty laajasti myös kirjallisuustieteen ulkopuolella (ks. Mahlamäki 2005, 51–52). Esimerkiksi Kirsti Salmi-Niklander on analysoinut työläisnuorison 1900-luvun alkupuolella kirjoittamia paikallistapahtumien kuvauksia ja matkakertomuksia dialektisen kronotoopin [9] käsitteen kautta, joka pohjautuu Bahtinin tutkimuksiin. (Salmi-Niklander 2004, 85, 360–364). Bahtinin määrittelemän kronotoopin käsitteen hyötyjä ja ongelmia ei ole kuitenkaan tietääkseni lähtökohtaisesti selvitetty muistelukerronnan tutkimuksen kannalta. Se, että Bahtinin käsitteet on todettu hyödyllisiksi monenlaisessa tutkimuksessa, houkuttelee selvittämään kronotoopin antia tarkemmin myös muistelukerronnan analyysiin.

Perustelen kronotoopin soveltamista myös sillä, että Bahtinin romaanikäsitys muistuttaa näkemystäni kirjoitetusta muistelukerronnasta. Bahtin näkee romaanin virallisen ja yksiaänisen kulttuurin moniäänisenä vastavoimana, jonka juuret ovat kansankulttuurissa [10]. (Bahtin 1991, 201; Steinby 2009, 189.) Hän ei näe eroa niin sanotun virallisen ja kansankulttuurin tai suullisen ja kirjallisen välillä. Bahtinin mukaan kaikilla kulttuurin ilmentymillä on yhteinen pohja vuorovaikutteisudessa:

[Kulttuurin ja kirjallisuuden perinteet] eivät säily tai elä erillisen henkilön yksilöllisessä subjektiivisessa muistissa eivätkä missään kollektiivisessa ”psykyssä”, vaan itse kulttuurin objektiivisissa muodoissa (mm. kirjoitetun tai puhutun kielen muodoissa), ja tässä mielessä ne ylittävät subjektiivisuuden ja yksilöllisyyden rajat (ja ovat siis sosiaalisia); siksi ne tulevatkin kaunokirjallisiin teoksiin sivuuttaen toisinaan miltei kokonaan kirjailijan subjektiivisen yksilöllisen muistin. (Bahtin 1979, 413).

Bahtin käsittelee kronotooppia romaanin lajikehityksen yhteydessä ja nimeää aikakausille ja kirjallisuustyyliille ominaisia kronotooppeja. Tämän lisäksi hän erittelee romaanin sisäisiä kronotooppisia yksiköitä, joita ovat esimerkiksi *tapaamisen, tien, salongin, kynnyksen* ja *idyllin* kronotoopit. (Bahtin 1979, 243–423.) Lista ei ole kuitenkaan tyhjentävä, vaan käsitettä voi hyödyntää uusien löytämiseen (Mahlamäki 2005, 51). Olenkin käyttänyt Bahtinin sisäiskronotooppeja vertailukohtina evakkomatkakertomuksesta tulkinnassani esiin nousseille kronotoopeille, jotka olen nimennyt *koulun, työpaikan, koulumatkan, evakkomatkan, keittiön* ja *kynnyksen* kronotoopeiksi. Bahtinin historialliset kronotoopit eivät ole näkökulmani kannalta mielekkäitä, sillä en keskity muistelukerronnan historialliseen kehitykseen.

Koulu kasvamisen merkitysten solmukohtana

Sovellan kronotoopin käsitettä vuonna 1932 syntyneen Kallen [11] evakkomatkakertomuksen (SKS. LEM, 553–600. 2004) analysointiin. Kallen koti oli kannakselainen maalaistalo, jossa hän asui vanhempien, sisarusten ja isovanhempien kanssa. Perheenjäsenikseen Kalle laskee myös tädin perheineen. Evakuoinnin Kalle koki sekä talvi- että jatkosodan yhteydessä, sillä perhe palasi Kannaksen kotiin vuonna 1941 Suomen valloitetun alueen Neuvostoliitolta jatkosodan alussa. Sotien jälkeen vuonna 1947 Kallen perhe sai maanhankintalain mukaisen maatilaa, jossa Kalle asui ammattikouluajoja lukuun ottamatta asepalvelusikään asti. Kertomuksen lopussa Kalle esittää eläkeikänsä ulottuvan tiivistelmän työurastaan puolustusvoimien palveluksessa, mutta mahdollisesta perheestään hän ei mainitse mitään. Kalle kertoo elämäntapahtumistaan ja etenkin koulunkäynnistä, opinnoista ja työstä yksityiskohtaisen elävästi, mutta tapahtumien arviointi ja tunteiden kuvaus on niukkaa. Kallen evakkomatkakertomus ulottuu Talvisodan alkamisesta kirjoitushetkeen asti, mutta analyysini keskittyy Kallen lapsuuden aikaan.

Kallen kertomus alkaa syksystä 1939, jolloin hän aloitti koulun Karjalassa. Alkuun Kalle kuvaa koulumatkansa reitin, kodin ulkopuolelle laajentuneen reiviirinsä kartan. Koulun alkaminen merkitsi muutosta maalaislapsen elämässä ja yhteisöllisessä asemassa. Oppivelvollisuus irrotti lapsen talosta, ruokakunnasta ja sen rajoista. Koululaisina lapsista tuli moderneja kansalaisia, julkisia toimijoita. (Tuomaala 2004, 85; Korkiakangas 1996, 204.) Kalle hahmottaa koulunkäynnistä johtuvaa fyysisen, sosiaalisen ja yhteiskunnallisen toimintaympäristön avartumista konkreettisesti lapsen näkökulmasta:

Koululääkärin tarkastuksessa tuli esille, että minulla oli hampaissa paikattavaa. Hammaslääkäri oli [nimi] kirkolla, [nimi] koulun ja kirkon välissä olevassa talossa. Meitä oli muitakin uhreja käymässä siellä samaan aikaan, jottei tarvinnut yksin kärsiä. Opettaja oli saattajana. Matkan teimme linja-autolla. (LEM, 553.)

Koulun aloitus kytkee Kalle julkiseen kyläympäristöön, ikäluokkaansa sekä yhteiskunnan instituutioihin ja virkamiehiin. Koulu on Kallen kertomuksessa useiden kronotooppien solmukohta ja siihen kietoutuvat myös muistot sodan alusta. Sota konkretisoitui lapsen elämässä koulun loppumisena: ”Talvisodan alusta muistan vain sen, kun sodan syttymispäivänä yläluokkalaiset kantoivat hiekkaa koulun vintille palopommien sammuttamiseksi. Sen jälkeen tyhjennettiin pulpetit ja koulu loppui toistaiseksi.” (LEM, 553.)

Bahtinin mukaan kronotooppien väliset suhteet ovat moninaisia. Kronotoopit voivat olla rinnakkaisia tai punoutua ja sisältyä toisiinsa. (Bahtin 1979, 416). Myös Kallen kertomuksessa koulun teemaan kietoutuu useita kronotooppeja, joita kutsun yhteisnimityksellä koulun kronotooppi. Se muistuttaa läheisesti Mihail Bahtinin salongin kronotooppia, joka on tapaamisen paikka monilla tasoilla. Salongissa kohtaavat yhteiskunnan eri hierarkioiden edustajat, elämäkerrallinen ja historiallinen sekä yksityinen ja julkinen ulottuvuus. Kohtaaminen ei ole satunnaista, vaan siihen sisältyy havaittavia tunnusmerkkejä kaikkien näiden ulottuvuuksien ajoista. Nämä konkreettiset tunnusmerkit ovat salongissa sulautuneet yhtenäiseksi aikakauden tunnusmerkiksi. (Bahtin 1979, 411.) Samalla tavoin koulun kronotooppi kiteyttää tärkeän ajanjakson Kallen lapsuudessa. Siihen kulminoituu kasvaminen lapsesta aikuiseksi (vrt. Korkiakangas 1996, 204), siirtymä yksityisestä kodista julkiseen yhteiskuntaan sekä vanhempien kasvatuksesta ammatillaisen opetukseen. Näistä muodostuu kiin-

teä kokonaisuus, joka on merkityksellinen sekä yksilön elämäkerrassa että yleisinhimillisessä historian jatkumossa.

Koitosten kautta kasvuun

Koulun kronotoopit ovat eräänlaisia koitoksia, joissa lapsi tulee arvioiduksi sekä välittömässä sosiaalisessa ryhmässään että laajemminkin. Tämän vuoksi niihin sisältyy myös arvomomentti (ks. Bahtin 1979, 407). Lukutaidon oppimisen hetki on yksi koulun kronotoopeista. Kalle kävi koulua kolme kuukautta ennen talvisotaa. Sinä aikana hän oppi lukemisen alkeet, jotka kehittyivät huomaamatta sanomalehtiä tavaillessa lukutaidoksi. Kalle tiedostaa lukutaitonsa tietyllä hetkellä äidin sen huomattaessa. Hetken merkitys kertomuksen tärkeänä kohtana korostuu repliikin myötä: ”Ossaat sie jo lukkee?” (LEM, 556.), sillä se tuo imperfektisen kerronnan hetkellisesti preesensmuotoon (Laitinen 1998, 108–109). Lukutaidon myötä Kallen yksilölliset taidot kehittyvät, mutta uutisten lukemisen kautta hän tulee myös tietoiseksi eli osalliseksi historiallisia ja yhteiskunnallisia tapahtumia. Lukutaito on Kallelle tärkeä myös elämäkerrallisen jatkumon ja tulevaisuuden näkökulmasta: ”Sen jälkeen alkoi kirjojen lainaileminen jolle ei vielääkään näy loppua.” (LEM, 556.) Kuvauksessa kerronta vapautuu ajan ja paikan rajoitteista. Lukutaidon kronotoopissa tapahtumat hetken, kerrontahetken sekä tulevaisuuden aikatasot tulevat havaittaviksi ja sulautuvat kokonaisuudeksi. (Bahtin 1979, 243–244.)

Kalle esittää lukemaan oppimisen itsestäänselvytenä. Se on helppoa, yllättävää ja tapahtuu kuin itsestään. Kuvatausta itsestäänselvydestä huolimatta lukutaito on keskeinen koitos aikuiseksi yhteiskunnan jäseneksi kasvamisessa, joka kytkee lapsen myös yhteiskunnalliseen instituutioon. Lukutaitoa opetettiin valtiollisessa oppivelvollisuuskoulussa, ja valtio liitti opetukseen tiettyjä ihanteita. Sen tuli olla kehittävä, isänmaallista ja valtiojohtoista (Tuomaala 2004, 11–12, 15). Tämä näkyi esimerkiksi lukukirjojen pedagogisissa kertomuksissa, jotka kertoivat tavoiteltavasta oppimiskokemuksesta. Ihanteellinen lukemaan oppiminen esitetäänkin niissä ponnistuksena, josta selviydytään ahkeruudella, yritteliäisyydellä, nöyryydellä ja kuuliaisuudella. Se on kehitystarina, joka vertautuu myös hyväksi kansalaiseksi kilvoitteluun. (Tuomaala 2004, 193–195.) Lukemaan oppiminen oli lapsen henkilökohtainen koitos, mutta myös perheen taistelu. Esimerkiksi Pirjo Korkiakangas on havainnut että äidit kokivat kunnia-asiakseen opettaa lapset lukemaan jo ennen koulua (Korkiakangas 1996, 220; ks. myös esim. Tuomaala 2004, 192–193). Lukutaidon oppimiseen kohdistui paineita ja ihanteita monelta taholta, vaikka Kalle oman kokemuksensa itsestään selvänä helppoutena esittääkin. Lukutaidon kronotoopin analysointi avaakin Kallen kerronnan merkityksiä, jotka eivät sisälly tekstin ilmitasoon. Lukutaito on Kallen kasvamisen merkittävä koitos.

Koulun kronotooppiin sisältyy lukutaidon lisäksi myös muita kronotoopeja, jotka määrittävät Kallen asemaa. Joulunäytelmään osallistuminen on Kallelle kiusallinen ja epäluonteva henkinen koitos: ”arvelen opettajan repineen hiuksia päästään ’näyttelemiseni’ takia. Kyllä se varmasti siksi puisevaa oli.” (LEM, 580). Koitos kuitenkin kasvattaa Kallea: hän oppii hyväksymään rajoitteensa ja elämään niistä huolimatta tulevaisuudessakin: ”Enhän vielääkään ole luontevasti tottunut esiintymään ’suuren’ yleisön edessä.” (LEM, 580). Näytelmä liittyy Kallen myös yleisempään kehityksen jatkumoon. Sen varjolla hän joutuu (tai pääsee) viattoman turvallisesti tutustumaan toiseen sukupuoleen: ”Kaiken huippu oli, kun jouduin pussaamaan joulupukin akkaa, joka oli luokkatoverini. Siihen oli kaksi hankalaa estettä: ujouteni ja pukin naamari. Naamari oli ehkä siinä tilanteessa pikemminkin apuna kuin haittana.” (LEM, 580.) Joulunäytelmän kronotooppi sisältää myös sosiaalisen arvioin-

nin aspektin häpeän ja kasvojen menettämisen muodossa. Konkreettisempi koulun kronotooppiin kytkeytyvä koitos liittyy sodassa vaurioituneisiin sähköjohtoihin. Kallen kiinnostus niihin johtaa lievään sähköiskuun, jonka seuraukset ulottuvat tulevaisuuteen elämäkerrallisessa jatkumossa: ”Liekö siitä sitten johtunut, että elämätyö tuli tehtyä sähkön parissa.” (LEM, 565—566.)

Kasvaminen koulun ja työn ristipaineessa

Koulunkäynnin lisäksi työ kuului keskeisesti maalaislasten elämään 1900-luvun alkupuoliskolla ja etenkin sota-aikana. Työnteko jäseni maaseudun lasten muistoja aina 1940- ja 1950-luvuilla syntyneisiin asti (Korkiakangas 1996, 327). Sodan niukkuuden vuosina työnteko ja koulu limittyivät yhteen. Kaikki työkykyiset, mukaan lukien koululaiset, osallistuvat laajamittaisiin talkootöihin, joihin heitä kannustettiin erilaisin kilpailuin. Erkki Kujalan mukaan työllä on merkittävä osa etenkin poikien muistelussa ja hän on nimennyt työn eetoksen yhdeksi sota-ajan poikien sukupolven määrittäjäksi. Raskaissa aikuisten töissä pärjääminen oli pojille samaan aikaan miehen arvon mitta ja kannusti ”työraivoon”. (Kujala 2003, 103–105, 170–173.) Työ jäsentää myös Kallen lapsuutta. Hän kertoo koulussa tehdystä talkootöistä, kuten pihkan, romun ja sadonkorjuukuormista pudonneiden tähkien keräilystä. (LEM, 571.) Talkootöiden lisäksi hän aloitti jatkosodan aikaan palkkatyöt rakennuksilla. Sitä ennen hän oli kotitilan töiden lisäksi osallistunut ruuan hankkimiseen kalastamalla ja poimimalla marjoja.

Kalle menestyy hyvin koulussa sekä työelämässä ja tuo etevyytensä esiin (LEM, 560, 581, 584–586). Hän arvostaa sekä koulunkäyntiä että työtä ja kehittyi molemmissa. Saara Tuomaalan mukaan 1900-luvun alkupuolen maalaislasten työnteon ja koulunkäynnin suhde oli jännitteinen, sillä kodin työyhteisölle oppivelvollisuus merkitsi vajetta työvoimaan. Koululaiset myös omaksuivat agraarisen kodin arvot ruumiillisen työn tärkeydestä, mikä aiheutti epäselviä tunteita koulua kohtaan. (Tuomaala 2004, 141–142.) Kallenaan elämässä opiskelu ja työ eivät sopeudu täysin ristiriidattomasti yhteen. Hän tuo ambivalentit tunteensa implisiittisesti esiin koulun ja työhalujen konfliktissa. Koululaiset ovat olleet talkootöissä ja Kalle ystävineen päättää pinnata koulusta ylimääräisen päivän pihkan keruun vuoksi. Tästä kuitenkin seuraa opettajan ja äidin osittain ymmärtäväisetkin torut: ”Haukkumisella siitä sentään taisimme kaikki selvitä kun emme missään pahanteossa olleet.” (LEM, 571.) Ambivalenssista huolimatta Kalle pystyy yhdistämään koulun ja fyysisen työn arvostuksen opiskelemalla ammattikoulussa fyysisen ammatin. Opinelujen ja työn ihanteen ristiveto ei siten aiheuta hänelle eksplisiittisesti tyytymättömyyttä tai katkeruutta. Työn sävyttämä koulun kronotooppi merkitsee Kallen kertomuksessa henkilökohtaista ja yhteiskunnallista kasvuprosessia. Siihen kietoutuu aikaan ja paikkaan rajoittumattomat kehityksen ja jatkuvuuden merkitykset. Nämä ilmenevät, kun koulun kronotooppia analysoidaan osa-kronotooppien kokonaisuutena ja suhteessa historialliseen ja Kallen elämäkerralliseen kontekstiin.

Koulumatka sisäisen kasvun allegoriana

Kalle kuvaa koulumatkan reittiä kertomuksen alun sotia edeltävään aikaan sijoittuvan kuvauksen (LEM, 553) jälkeen vielä kahdesti. Ensimmäinen reitin toisto ajoittuu jatkosodan aikaan ja Karjalaan paluuseen, jossa koulu käynnistyy uudestaan keväällä 1941. Koulun uudelleen alkaminen liittyy elämän käynnistymiseen Karjalassa vaatimattomissa ja sotien vieraaksi muokkaamissa puitteissa. Esimerkiksi vanha koulurakennus on tuhoutunut.

Kallen on omaksuttava reviiirinsä uudestaan, mikä merkitsee koulureitin hahmotusta. Kalle luetteleekin koulumatkansa maantieteelliset yksityiskohtat tarkasti, ja episodiin sisältyy myös uuden väliaikaisen koulutalon kuvaus. (LEM, 565.) Viimeisen kerran Kalle kuvaa koulumatkaa, kun elämään Karjalassa on jo sopeuduttu. Tällöin reittiin punoutuu myös lapsen sosiaalinen ympäristö eli matkan varrelta mukaan tulevat koulukaverit ja heidän kotinsa (LEM, 571—572). Kallen kuvaukset kertovat koulumatkan tärkeydestä lasten elämäntavalle. Myös Saara Tuomaala on todennut, että lapsen ympäristön hahmottaminen tapahtui koulun ja kodin välisinä reitteinä, jotka muodostivat lapsen reviiirin tai toimintaympäristön. Koulumatkalla muodostettiin sosiaalisia suhteita, ja itse reitti antoi merkityksiä ympäristössä tapahtuvalle vuorovaikutukselle. Koulunkäynti määrittäi vuorovaikutusta. (Tuomaala 2004, 116—117.)

Koulumatka on myös Kallen kertomuksen kronotooppi. Tulkintani mukaan koulumatka yleisellä tasolla on Kallen kertomuksen taustakronotooppi, joka muistuttaa olemukseltaan Bahtinin pikkukaupunkia. Bahtinin mukaan pikkukaupungissa aika ei etene historiallisesti, vaan liikkuu toistuvissa kehissä: päivissä, viikoissa tai vuosissa. Samalla tavoin koulumatka toistuu joka arkipäivä viikosta toiseen samanlaisena. Pikkukaupungissa toistuvat myös jokapäiväiset arkiset tapahtumat kuten koulumatkallakin. Reitti kulkee samoja maamerkkejä pitkin ja matkan varrelta seurueeseen liittyvät samat koulutoverit päivästä ja viikosta toiseen. Pikkukaupungin ja koulumatkan kuvaukset eivät voi kuitenkaan olla teoksen perusaikaa, sillä niissä ei tapahdu paljoakaan. Ne ovat kontrastoivia taustoja tapahtumarikkaammille kronotoopeille. (Bahtin 1979, 412.)

Kallen kerronnassa hidasliikkeisen koulumatkan taustakronotoopin rinnalla esiintyy myös tapahtumarikkaampi koulumatkan kronotooppi, joka vertautuu Bahtinin tien kronotooppiin. Nostan tien kronotoopista esiin kaksi ulottuvuutta. Ensinnäkin tie on tapahtumapaikka, jossa voivat kohdata sosiaalisen hierarkian tai fyysisen etäisyyden toisistaan erottamat henkilöt. Tapaamiset muodostavat kontrasteja, sillä niissä erilaiset elämät voivat yhtä hyvin kietoutua yhteen kuin konfliktinomaisesti törmätäkin. Toiseksi tien kronotooppi on tulkittavissa myös metaforisemmin ajanjuoksuksi, historian- tai elämänkuluksi, joka vie vääjäämättä kohti muutosta. (Bahtin 1979, 407–408.)

Tämä henkisen muutoksen, kehityksen ja ajanjuoksun aspekti korostuu tulkintani mukaan Kallen tapahtumarikkaissa koulumatkan kronotoopeissa. Toisissa matkan tapahtumissa korostuu muutoksen yksilöllinen elämäkerrallinen ja toisissa laajempi inhimillishistoriallinen merkitys. Yksilöllinen muutos korostuu niissä koulumatkojen kronotoopeissa, joissa Kalle on yksin polkupyöränsä kanssa: ”Kun sitten tulin [...] polkusillalle, iski epävarmuus keskellä siltaa, että voinko ajaa. Tietysti en voinut, joten horjahdin ja jouduin hyppäämään jokeen.” (LEM, 571) Tärkeällä hetkellä epäroinnin palkkana on nolo koulupäivä märissä housuissa. Toisessa kuvauksessa hän ajaa polkupyörällä jäisellä tiellä:

[V]ilkaisin taakseni ja näin miten puhtaaseen lumeen tuli nätit pyörän jäljet. Tehdäkseni vielä näyttävämpää jälkeä, aloin tehdä sik-sak liikettä.[...] Ehdin tehdä vain pari sik-sakkia ja totesin olevani mahallani maassa ja pyörä selässä. (LEM, 571.)

Pyörä saa Kallesta selätysvoiton ja harkitsemattomuuden seuraukset liittyvät edellisen esimerkin tapaan sosiaaliseen häpeään ja kasvojen menettämiseen: ”Eihän siinä muuten sattunut kuin henkisiä vammoja, että jos joku sattui näkemään.” (LEM, 571.)

Tulkintani mukaan polkupyörä ja sen hallinta symboloivat koulumatkan kronotoopissa varttumista lapsesta aikuiseksi. Saara Tuomaalan mukaan polkupyörät yleistyivät maaseudulla 1920-luvulta lähtien. Hän on havainnut, että polkupyörä toimi nuoruuden eli lapsuu-

den ja aikuisuuden välisen elämänvaiheen symbolina ja monien merkitysten tiivistymänä 1900-luvun alkupuolen nuorten muistelussa (Tuomaala 2003). Polkupyörän tulkitsemista nimenomaan aikuistumisen symboliksi tukevat myös lapsuuden muistelun tutkijoiden havainnot siitä, että vaikka polkupyörät yleistyivätkin 1900-luvun alkupuoliskolla, olivat ne ensisijaisesti kuitenkin rippikoulun käyneiden kulkuneuvoja. Lapset tekivät koulumatkansa yleisesti joko kävellen tai suksilla. (Tuomaala 2004, 116–125; Korhokangas 1996, 204–209.) Kallen kertomuksessa ajotaitojen koettelu osoittaa, ettei hän vielä hallitse polkupyörää, varttuneempien ajopeliä. Hän on edelleen kehityksen vaiheessa, jossa muutos kohti aikuisuutta merkitsee sosiaaliseen paineeseen ja arvosteluun tottumista. Polkupyörän hallinnan kehittyminen huippuunsa vaatii harjoittelua ja epäonnistumisten sietämistä, aivan kuten aikuiseksi kasvaminenkin. Tulkitsemisen polkupyörällä tehdyn koulumatkan kronotoopin varttumisprosessin allegoriaksi.

Koulumatkan kronotooppiin liittyvä laajempi ”yleisinhimillinen” merkitys kytkeytyy kuvaukseen tietyistä koulumatkasta, jonka aikana tyttöjen ja poikien välille kehkeytyy riita. Poikien jäädessä riidassa sanalliseen alakynteeseen, Kalle ryhtyy toiminnallisempaan loukkaukseen:

[K]äännyin parikymmentä metriä perässä tuleviin tyttöihin päin ja tyhjensin vesilastin. [...] seuraavana aamuna koulussa sain isommilta pojilta kuulla monenlaista puhetta minua hännätessä. Karkeimmat puheet olivat jo sitä, että montako kertaa? (LEM, 572).

Vanhempien poikien kommenttien kautta sukupuolten välinen seksuaalinen suhde avautuu Kallelle. Hän korostaa tapahtuman merkitystä seksuaalisuuden tiedostamisessa toteamalla vielä: ”Kymmenvuotiaana kyllä jo kuulin naimatouhuista, mutta en tiennyt niillä olevan suvun jatkamisen kannalta mitään yhteyttä. [...] Naimatouhutkin luulin olevan vain joku aikuisten huvittelutapa.” (LEM, 572). Tapaus ilmentää 1900-luvun alkupuolelle tyypillistä suhtautumista lasten seksuaalivalistukseen. Sukupuoliasioista vaiettiin täydellisesti vanhempien taholta ja asenne lasten kiinnostusta kohtaan oli häpeilevää ja tuomitsevaa. Seksuaaliasioiden oppiminen tapahtuikin lapsiporukoissa leikkien ja ”viisaampien” valistuksen kautta, mikä osittain jatkuu edelleen. (Korhokangas 1996, 267–270; Virtanen 1970, 277–233.) Koulumatkan kronotooppi ilmentää Kallen perustavanlaatuisinta historiaan ja tulevaisuuteen versovan jatkumon eli suvun jatkamisen ymmärtämistä. Kalle liittyy perinteiseen jatkumoon myös tiedostustavan kautta, jossa oppi sukupuoliasioista omaksutaan omassa ikäryhmässä. Seksuaalisuuden tiedostaminen merkitsee myös ensimmäistä askelta Kallen kehityksessä lapsesta sukua jatkavaksi aikuiseksi.

Pirjo Korhokangas on todennut, että muistelussa koulu-aikaan tiivistyy usein vähittäinen kasvu lapsesta nuoreksi. Koulumatkan kronotoopin tulkitsemista juuri henkilökohtaisen ja sisäisen varttumisen ja kehittymisen allegoriaksi tukee myös se, että koulumatka oli merkittävä osa koululaisen vapaa-aikaa. Maaseudulla jalkapatikalla tai suksilla tehdyt koulumatkat olivat usein pitkiä aina 1960–1970-lukujen julkisiin koulukyyteihin asti. Ennen ja jälkeen koulupäivän lapset olivat velvoitettuja osallistumaan kotitalon töihin, jolloin koulumatka oli usein päivän ainoa vapaa aika. (Korhokangas 1996, 204–209.) Myös Kallen koulumatka oli pitkä: 1–4 tuntia säästä ja vuodenajasta riippuen. Kalle kuitenkin vihjaa, että pitkään kestoön vaikuttivat myös muut tekijät kuin matkan pituus: ”Varsinkin keuhkokuumeellä -42 piti kaikki rauniot tutkia ja kerätä sieltä mielenkiintoiset tavarat.” (LEM, 572.) Tämä tukeekin tulkintaa, että koulumatka merkitsi Kallelle auktoriteettien kontrollista vapaata aikaa. Silloin hän pystyi testaamaan varttumista itsenäisesti niin sosiaalisella kuin henkiselä tasollakin. Kuvauksen kronotooppisuus ilmentää koulumatkan tärkeyttä kasvussa ja kehi-

tyksessä elämäkerrallisen tason lisäksi myös historiallisella tasolla (vrt. myös Bahtin 1979, 411). Koulunkäynti ja koulumatkat merkitsivät yhteiskunnallista muutosta ja kehitystä, sillä niiden kautta lapset ja nuoret tulivat näkyväksi ja selkeästi erilliseksi ikäryhmäksi paikallis-yhteisössä. (Tuomaala 2004, 116.)

Kulttuurien kohtaaminen evakkomatkan keittiössä

Kallen kertomus sisältää myös erityisesti evakkomatkojen aikaan liittyviä kronotooppeja. Evakkomatka toimiikin hidasliikkeisenä taustakronotooppina seuraavaksi analysoitaville keittiön ja kynnyksen kronotoopeille ja se muistuttaa jossain määrin Bahtinin tien kronotooppia. Se on kohtaamisten kautta etenevää kulkua muutosta kohti. (Bahtin 1979, 407—408.) Taustakronotooppina se on verrannollinen myös Bahtinin pikkukaupunkiin, mutta siitä puuttuu pikkukaupungille olennainen arkisten asioiden toistuva sykli. Evakkomatalla on pikkukaupungista poiketen myös etenevä historiallinen kulku. (Bahtin 1979, 412.)

Kulttuurit kohtasivat talvi- ja jatkosodan evakuoitien myötä ainutlaatuisesti, kun karjalaiset siirrettiin muun väestön keskuuteen. Julkisissa tiloissa kuten kouluissa järjestetty majoitus oli väliaikaista ja karjalaiset pyrittiin asuttamaan nopeasti yksityisten perheiden luo. (Sallinen-Gimpl 2005, 20.) Kallen perheen sijoitusalueena oli Lounais-Suomi, jossa arkielämän tavat, kuten ruokakulttuuri, poikkesivat monin tavoin karjalaisesta (Sallinen-Gimpl 1994, 202–204). Ruokatalouden piiriin liittyi myös runsaammin kulttuurikontakteja ja vaihtosuhteita kuin monilla muilla kulttuurin osa-alueella. Ruoka oli kohtaamisessa usein myös etnistä erityisyyttä korostavassa roolissa. (Sallinen-Gimpl 1994, 214.) Keittiö olikin evakkomatalla moninaisten tärkeiden kohtaamisten tapahtumapaikka. Olen nimenmyös sen myös Kallen kertomuksen kronotoopiksi, joka vertautuu Bahtinin salongin kronotooppiin (Bahtin 1979, 410–411). Keittiö tapahtumapaikkana liittyy evakkomatkan taustakronotooppiin. Sinne kiteytyvät Kallen kerronnassa monet kulttuurierot karjalaisten ja isäntäväen välillä:

Kun ensi kerran söimme heidän kanssaan ja ruokana oli kuoripäällisiä perunoita, oli kaikilla työvälinaa vain lusikka. Veitsiä ei talossa käytetty ollenkaan. Perunat kuorittiin lusikalla ja orrella kuivattu reikäleipä taitettiin. (LEM, 556.)

Bahtinin mukaan tapaamisten ero tien ja salongin kronotoopeissa on se, että tiellä ne ovat usein satunnaisia toisin kuin salongissa. Evakkomatkan ja keittiön kronotooppien tapaamisten satunnaisuuden aste ei ole itsestään selvä. Toisaalta evakkotien tapaamiset ovat satunnaisia, sillä karjalaiset ja länsisuomalaiset eivät kohtaisi ”normaaleissa” olosuhteissa. Toisaalta taas tapaamiset ovat ennalta määrättyjä, sillä keittiöissä evakot tapaavat suunniteltuja työtehtäviään suorittavia keittäjiä ja viranomaisten heille määräämää isäntäväkeä.

Pirkko Sallinen-Gimpl on todennut, että karjalaisten kokemuksissa monet evakkoaikojen konfliktit liittyivät tulisijan eli uunin käyttöön. Karjalassa uunia ja sen myötä myös tupaa oli totuttu lämmittämään joka päivä polttopuita säästelemättä. Länsi-Suomessa, jossa pirtit olivat perinteisesti kylmiä, jokapäiväinen tulisijan lämmitys koettiin tuhlauksena. (Sallinen-Gimpl 1994, 180–181.) Tulisija esiintyy myös Kallen kertomuksessa paikallisten ja evakoiden kohtaamisen yhteydessä: ”Joku kylän emännistä oli kerran ihmetelty äidille sitä, kun me söimme keittoruokaa keskipäivälläkin. Oli nähnyt kun savu oli noussut piipusta aina keskipäivällä.” (LEM, 560.) Kalle ei kuitenkaan koe naapurin ihmettelyä perusteetomana arvosteluna, mikä ilmenee kerronnan jatkuessa:

Söimme silloin kolme kertaa päivässä: aamukahvi, murkina, aamupäiväkahvi, puolpäinen, iltapäiväkahvi ja iltanen. Jos illalla oli vielä vieraita, keitettiin vielä iltakahvit. Olihan siinä keittelemistä. Vasta joskus -48 kun olimme jo [sijoituskunnassa], siirryimme kahteen ateriaan päivässä. Silloinkin Ukko oli vähän vastaan, mutta ei kuitenkaan liikaan.. (LEM, 561.)

Erilaisten tapojen kohtaaminen ei kuitenkaan aiheuttanut yksinomaan konflikteja, vaan myös uuden oppimista. Kallen perheen evakkoaikainen ateriarytmi on esiteollisen ja uudenaikaisen järjestelmän hybridi. Teollistumisen myötä 1870-luvulta lähtien aamupäiväkahvilla oli alettu monin paikoin korvaamaan aamun ateriaa, murkinaa, mikä tarkoitti siirtymää kahteen ateriaan. Kallen perhe oli kuitenkin eräänlaisessa siirtymävaiheessa. He olivat omaksuneet aamupäiväkahvin uutuuden säilyttäen edelleen myös vanhanaikaisen murkinan. (Vrt. Sallinen-Gimpl 1994, 212–214.) Kallen kerronnassa keittiön kronotooppiin liittyvä naapurin emännän ihmettely onkin tärkeässä roolissa evakkoperheen tulevaisuudelle, joka edellyttää sopeutumista ja muutosta. Keittiön kronotoopissa perheen yksityiset tavat tulevat arvioituksi ja muuttuvat, kun ne kohtaamisessa punoutuvat historialliseen ja yleiseen. Historiallinen, hetkellinen sekä tuleva aika ja paikka yhdistyvät kronotoopissa ja luovat Kallen elämälle olennaisia merkityksiä. (Vrt. Bahtin 1979, 410–411).

Kalle kertoo myös tapauksesta, jossa ruokailuun liittyy selkeä konflikti. Evakkomatkan aikana Kalle ei kykene syömään tarjottua puuroa, josta seuraa emäntien kommentti: ”Kyllä se on aivan hyvää puuroa, eikä tällaisena aikana saa olla liian kronkeli.” (LEM, 576.) Kuvauksen merkitys Kallelle on tulkittavissa kahdella tavalla. Se voi olla joko sota- ja pula-ajan realiteetit ymmärtävän aikuisen ja nirson lapsen konflikti, jolloin se merkitsee Kallelle lähinnä ikävää lapsuusmuistoa. Toisaalta se voi olla myös aiheettoman epäystävällisen kohtelun kuvaus, johon liittyy auttajan ja evakon keskinäisen arvoasetelman momentti. Ensimmäistä tulkintaa tukee emäntien repliikkiä edeltävä kerronta: ”Emännät olivat vähän kääremeissänsä siitä, eikä nyt aivan asiattakaan.” (LEM, 576.) Jälkimmäistä tukee taas se, että Kalle sanoo puuron olleen huonosti valmistettua. Hän korostaa, että puurosta kieläytymiselle oli hyvä syy.

Karjalaiset myös kokivat epäystävällistä kohtelua, vaikka Karjalasta poismuuton välttämättömyys tiedostettiin. Evakkojen tilanteen ymmärtäminen ei välttämättä johtanut auttamishaluun, ja epäystävällinen kohtelu saattoi johtua nimenomaan siitä, että evakkoja piti auttaa. Evakkojen ruokkimisen ja majoittamisen pelättiin heikentävän omaa hyvinvointia tai paikallista taloutta. (Raninen-Siiskonen 1999, 149–158.) Merkitsipä konflikti Kallelle sitten epäoikeudenmukaisen kohtelun kokemusta, ikävää lapsuusmuistoa tai molempia, on sen olemassaolo itsessään kannanotto karjalaisten ja muiden suomalaisten suhteeseen sota-aikana. Karjalaiset olivat evakkomatkoilla vailla itsemääräämisoikeutta. Heillä ei ollut edes mahdollisuutta vaikuttaa syömäänsä ruokaan, vaan he olivat riippuvaisia muista suomalaisista. Kronotooppeja onkin tärkeää pyrkiä hahmottamaan kerronnasta, sillä näennäisestä neutraaliudesta huolimatta juuri kronotooppeihin liittyvä kuvaus sisältää arvolutauksen, jolla on tärkeä asema hahmotettaessa kertomuksen kokonaismerkitystä. Kallen kertomus ei pintapuolisesta tunteettomuudesta huolimatta ole vain kokoelma lapsuusmuistoja evakkoajoilta, vaan jäsenitys kotinsa menettäneiden evakon kokemuksista kriisin hetkellä.

Evakkomatkan kynnyksen tiedostamisen vertauskuvana

Evakkomatkahan kytkeytyy keittiön kronotooppiin lisäksi myös kynnyksen kronotooppi. Bahatinin mukaan kynnyksen kronotooppi liittyy kriiseihin ja elämän käännekohtiin. Se liittyy muutoksiin johtaviin ratkaisuihin ja epäröintiin: pelkoon ylittää kynnyksen. Kynnykset, portait-

kot tai eteiset ovat paikkoja, joissa silmien avautumiset, uudistumiset, kaatumiset, henkiinheräämiset ja elämään vaikuttavat ratkaisut tapahtuvat. Aika kynnyksen kronotoopissa on kestoja vailla oleva silmänräpäys, joka ikään kuin jää pois elämäkerrallisen ajan kulusta. Bahtin korostaa, että kynnyksen kronotooppi on kirjallisuudessa aina metaforinen ja symbolinen. (Bahtin 1979, 412—413.)

Olen löytänyt Kallen evakkomatkakertomuksesta kaksi kynnyksen kronotooppia. Toisessa tapahtumapaikkana on ovensuu ja toisessa portaikko. Molemmat niistä liittyvät evakkomatkan tapahtumiin eli kriisiin. Ensimmäisessä kronotoopeista Kalle hakee isäänsä naapurista kotiin:

Kun menin taloon, oli talon koira makaamassa rappukivellä oven edessä niin, että en saanut ovea auki. Koira kyllä tunsikin minut, sillä olinhan käynyt talossa monta kertaa aikaisemmin. Siispä vain reippaasti jalansyrjällä koira sivuun, ”että ihmiset pääsevät kulkemaan.” Koira ei tainnut pitää evakkoa ihmisenä, sillä se pomppasi ylös ja puraisi minua mahaan. (LEM, 562.)

Kronotoopissa evakon asema kirkastuu Kallelle. Juuri ennen sitä hän on kehunut evakkojen vastaanoton vieraanvaraisuutta ja orastavia ystävyyssuhteita ”alkuasukkaiden” kanssa. Koiran aggressiivinen käytös kuitenkin symboloi paikallisten todellista suhtautumista evakkoihin, tai ainakin Kallen kokemusta siitä. Ystävällisistä väleistä huolimatta Kalle ei koe olevansa tasavertainen. Evakko on lähtökohtaisesti erilainen paikallisiin nähden, mitä symboloi eläimen hyökkäys ihmistä kohtaan. Kynnyksen kronotoopissa Kallen silmät avautuvat (vrt. Bahtin 1979, 413).

Toinen kynnyksen kronotoopeista liittyy evakkomatkan öihin:

Eräänä yönä olin lähtenyt siellä aitan vintissä kävelemään. Äiti taisi olla vielä hereillä ja sai minutkin hereille ennen kuin ehdin nulle vintin portaille. Ne olivat melko jyrkät, ilman mitään kaiteita, joten siinä olisi saattanut pudota. (LEM, 578.)

Kronotooppi liittyy elämän ja kuoleman välillä tasapainotteluun. Sitä edeltää kuvaus, jossa Kallen äiti herättää tämän yöllä ja kertoo aselevosta. Kalle ei kuitenkaan ilahdu uutisesta, vaan toteaa lakonisesti: ”Rauhan ehdot ovat tunnetut, joten niistä ei sen enempää.” (LEM, 578.) Myös Tarja Raninen-Siiskonen on havainnut, että evakot muistelevat rauhan tekemisen hetkeä järkytyksenä, sillä heille se ei merkinnyt yksinomaan sodan päättymistä vaan myös kodin menetystä. Monille evakoista kokemus on ollut niin ankara, etteivät he vielääkään kykene sitä muistelemaan. (Raninen-Siiskonen 1999, 132.)

Kerrontatyylilleen uskollisena Kalle ei suoraan ilmaise järkytystä tai surua kodin menetyksestä, mutta kokemus sisältyy kerrontaan implisiittisesti. Ristiriitainen kokemus rauhasta ja kodin menetyksestä sekä sen merkitys Kallelle avautuu kun kynnyksen kronotooppia ja aselepoutisen kuvauksia tulkitaan suhteessa toisiinsa. Kynnyksen kronotoopissa Kallelle kirkastuu elämän perustavanlaatuisin realiteetti: elämän rajallisuus ja kuoleman välttämättömyys. Nämä vertautuvat kerronnassa Karjalan ja kodin menetykseen. Kuoleman tiedostaminen on kriisi, mutta se ei merkitse elämän loppumista. Samalla tavalla elämä jatkuu Karjalan menetyksen järkytyksestä huolimatta. Shokkien myötä Kalle tulee tietoiseksi myös jatkuvuudesta, joka versoo yksilön elämää ja tiettyä paikkaa pidemmälle. Elämä jatkuu kuolemasta huolimatta toisessa muodossa: vanhemmat lapsissaan. Aivan kuten rauhan myötä Kallen elämä jatkuu karjalaisena muualla Suomessa. Kuoleman ja kodin menetyksen herättämien tunteiden välillä on analoginen suhde. Tiedostamisen tunteet ovat eräänlaisia jatkuvuuden mahdollistavia uhreja. Karjala mielletään evakkojen muistelussa myös

yleisemmällä tasolla kuin vain yksilön tunnetasolla uhrisymbolina. Karjalan menettäminen oli Suomen itsenäisyyden hinta. (Savolainen 2007, 100–106 ; Raninen-Siiskonen 1999, 144–145.)

Kynnyksen kronotoopin toimijoilla eli Kallella ja äidillä sekä heidän keskinäisellä suhteellaan on analyysille kaksinainen merkitys. Se, että toimijoina on nimenomaan äiti ja poika, ohjaa tulkitsemaan kynnyksen kronotoopin elämän jatkuvuuden tiedostamisen vertauskuvaksi. Toimijoiden välinen, jatkuvuuteen lähtökohtaisesti kiinnittyvä äidin ja pojan suhde myös perustelee tulkintaa. Kynnyksen kronotoopin merkitys elämän jatkuvuutena vahvistuu edelleen tarkasteltaessa sitä suhteessa sen jälkeiseen eläinten teurastuksen kuvaukseen: ”Muistan sen hiehon siitä, kun tarkastelin sen sisälmyksiä, niin sieltä löytyi pari senttinen vasikanalkio. Talon lehmien joukossa oli sonnimmullikka, joka ilmeisesti oli ollut asialla.” (LEM, 578.) Kuolemankin keskellä näkyy merkkejä elämän jatkumisesta. Jatkuvuuteen sisältyy elimellisesti ambivalenssi syntymän ja kuoleman, alun ja lopun välillä. Kallelle tämä jatkuvuuden kaksijakoisuuden tiedostaminen on pelottava mutta merkittävä kokemus, joka kiteytyy evakkomatkakertomuksessa kynnyksen kronotooppiin.

Metaforisen olemuksen lisäksi Bahtin korostaa, että kynnys on ”korkean emotionaalisesti arvostavan intensiteetin läpätunkema kronotooppi” (Bahtin 1979, 412). Emotionaalinen lataus välittyy myös Kallen kynnyksen kronotoopeista, vaikka suoranainen tunteiden kuvaus niistä puuttuukin. Jo pelkästään kronotooppien aiheet, sota, rauha, vaara, elämä ja kuolema ovat tunteellisesti latautuneita. Huomioitavaa Kallen kynnyksen kronotoopeissa on myös niiden ajoittuminen historialliselle kynnykselle. Ensimmäinen ajoittuu kesään 1940, jolloin talvisota oli päättynyt mutta jatkosota ei vielä alkanut ja toinen kesään 1944, jolloin tehtiin aselepo. Yksilön kodin menetys riippuu konkreettisesti yleisemmistä historiallisista tapahtumista. Siten myös henkilökohtainen kokemus määrittyy vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa.

Karjalan yhteisöllinen merkitys ja kysymys omistajuudesta

Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta eri tapahtuma- ja kerronta-aikojen risteäminen on Kalle evakkomatkakertomuksessa vähäistä ja se etenee pääasiassa kronologisesti menneessä aikamuodossa. Myös pääasiallisten tapahtumapaikkojen assosioiva limittyminen kertomuksen kronologiassa on vähäistä. Olen eritellyt Kallen kertomuksesta kaksi pääasiallista tapahtumapaikkojen teemakokonaisuutta: evakkomatkan ja Karjalan. Molempia paikkakokonaisuuksia määrittää taustalla kulkeva hidasaikainen taustajuoni, joka punoo yksittäiset episodit ja kronotoopit yhteen.

Evakkomatkan taustajuonen teemana on sukuyhteys, mikä ilmenee perheen hajaantumisen ja yhdistymisen vuorotteluna evakkomatkan vaiheissa. Kallen perheeseen kuuluu monta sukupolvea. Vanhempien ja sisarusten lisäksi ydinperheeseen kuuluvat myös isovanhemmat ja täti, joten Kallen perheyhteys on sukupolvien välinen. Sotatyöt ja evakuoitusuunnitelmat erottavat perheenjäsenet toisistaan. Syksyllä 1940 sota on muuttanut Kallen lähiyhteisöä merkittävästi: ”[Kannakselta] lähtenyt 10-henkinen perhe oli hajonnut viiteen paikkaan.” (LEM, 561.) Pääsy takaisin Karjalaan merkitsee Kallelle myös perheen yhdistymistä: ”Sitten olikin taas porukkamme koossa, poisluettuna isä, joka oli sotahommissa ja Viljo joka oli is-miehenä.” (LEM, 563.) Kuvaus ilmentää perheyhteyden ja paikan liittoa sekä sitä, että yhteyden kokemus ei välttämättä perustu perheenjäsenten fyysiseen läheisyyteen. Monet tutkijat ovatkin havainneet paikan merkityksen yhteisölle ja sen käsitykselle menneestä (esim. Siikala & Siikala 2005; Basso 1996; Halbwachs 1992; Lowenthal 1985).

Paikan merkitys ”heimoon” kuulumiselle on noussut siirtokarjalaisten kohdalla näkyväksi kotiseutumatkojen myötä. Kotiseutumatkojen muistelun tutkijat ovat havainneet, että matka kotipaikkaan merkitsee siirtokarjalaisille usein karjalaisia sukujuuria koskevan tiedon välittämistä nuoremmille sukupolville. Konkreettisissa suvun historian paikoissa luodaan side menneeseen ja tulevaan, eli sukupolvien välille. Matka kotipaikalle voi myös vahvistaa yksilön yhteenkuuluvuuden tunnetta karjalaiseen heimoon. Eri siirtokarjalaisukupolvien kokemukset suvun kotipaikasta muodostavat myös dynaamisen kokonaisuuden. Siellä eläneille Karjalan koti merkitsee muistoja ja heidän jälkeläisilleen perheen välittämiä kertomuksia, tapoja ja kieltä. Sukuyhteys ja -jatkumo konkretisoituvat kotipaikkaan Karjalassa. (Lehto & Timonen 1993, 92–93; Hyttiäinen 2005, 116; Willman 2006, 158.)

Karjalan taustajuonen teemana on kotikylän jälleenrakennus. Rakentamisen ja varallisuuden uudelleen kartuttamisen hidas kuvaus luo puitteet kerronnan tapahtumille ja tapahtumarikaille kronotoopeille. Myös Kallen ensimmäiset työpaikat liittyvät konkreettisesti Karjalan kotikylän jälleenrakennukseen. Taustajuonien kokonaisuus on implisiittinen kanta kotipaikan omistukseen ja siten henkii myös poliittissävytteistä arvolatausta. (Savolainen 2007, 65–69.). Tätä tulkintaa perustelee sukupolviyhteyden ja kotipaikan erityismerkitykseen siirtokarjalaisille. Sukujuuret ilmaisevat jatkuvuutta ja alkuperää, jotka luovat symbolisen oikeutuksen maan omistukselle. Ne viittaavat yhteisöön, joka on joskus ollut olemassa. Karen Armstrong on myös korostanut, että sukujuuret ovat erityisen tärkeitä juuri diasporassa eläville ryhmille, kuten siirtokarjalaisille, sillä ne luovat symbolisen yhteyden kotipaikkaan ja oikeuttavat maan omistusta. (Armstrong 2004, 61.) Kotikylään kiinnittyvän perheyhteyden ja jälleenrakennuksen kautta Kalle legitimoit omistusoikeutta Karjalan kotipaikkaan, jota on eksplisiittisesti vaikea ilmaista.

Kokemus paikan omistamisesta on nähdäkseen kuitenkin enemmän sisäinen tunne, jolla ei ole yhteyttä konkreettisiin palautustavoitteisiin. Tästä huolimatta Karjalan kotipaikan tärkeyttä voi olla vaikea ilmaista suoraan johtuen aiheen latautuneisuudesta. Evakointien jälkeen Karjalan menetyksestä puhuminen oli poliittisesti säädeltyä ja jopa kiellettyä (Perna 2005, 196–197). Tämän lisäksi Karjalaan paikkana ja mielikuvina on liittynyt voimakkaasti 1800-luvulta lähtien nationalistinen politiikka, joka ilmenee nykyäänkin ProKarelia-liikkeen Karjalan palauttamiseen tähtäävissä poliittisissa tavoitteissa. Radikaaliutensa vuoksi liikettä karttavatkin monet karjalaiset järjestöt ja Suomen valtio, jotka ovat virallisesti sanoutuneet irti Karjalan palautushaaveista. (Fingerroos 2003, 197–198; Fingerroos 2008, 239.) Karjalakuvien ja suomalaisen nationalismin liittoa vasten tarkasteltuna ei olekaan ihme, että vaikka Karjalan kokisikin omaksi kodikseen, ei tunnetta haluta leimautumisen pelossa ilmaista eksplisiittisesti.

Kalle ei myöskään ilmaise suoraan hyödyttömän jälleenrakennuksen aiheuttamia tunteita, vaikka kuvaakin kodin uudelleen rakennusta innostuneeksi. Tulkintani mukaan suru ja katkeruus lopulta vihollisen hyödyksi uudelleen rakennetusta kodista kiteytyvät kuitenkin implisiittisesti uunin rakentamisen kuvaukseen: ”Keväällä kun saimme toukotyöt tehdyksi, aloitimme tupaan uuden uunin teon. [...] Uuni valmistui perjantaina ja maanantaina läksimme evakkoon. Ehdimme siinä paistaa ainoastaan matkaeväitä.” (LEM, 573.) Lakonisuuksessaan dramaattinen kuvaus sisältää valtavan tunne- ja arvolatauksen.

Kronotoopin soveltamisen etuja ja ongelmia

Kallen evakkomatkakertomuksen kronotoopit kytkeytyvät kahden ydinteeman, koulun ja evakkomatkan ympärille. Koulun liittyviä kronotooppeja ovat esimerkiksi lukutaidon ja koulumatkan kronotoopit. Evakkomatkan kronotooppeja ovat keittiön ja kynnyksen krono-

toopit. Olen analysoinut Kallen kertomuksen kronotooppeja vertaillen niitä Bahtinin salongin, tien ja pikkukaupungin kronotooppeihin. En ole etsinyt vastineita tai suoria esimerkkejä Bahtinin jäsenyksille, vaan ne ovat olleet vertailukohtia ja analyysin apuvälineitä. Kallen kronotoopit eivät muodosta selkeää kategorista ja hierarkkisesti järjestyvää kokonaisuutta, vaikka ne liittyvätkin toisiinsa. Niiden väliset suhteet ovat moninaisia aivan kuten Bahtinin kronotooppienkin. (Bahtin 1979, 416; myös Steinby 2009, 199–200). Koulun ja evakkomatkan ydinteemoihin liittyvien kronotooppien lisäksi Kallen evakkomatkakertomusta jäsentävät myös evakkouden ja Karjalan aikaan sijoittuvat taustajuonet. Nämä sukyhteyden ja Karjalan jälleenrakennuksen juonet muodostavat kertomuksen arvomomenttien tulkinnallisen kontekstin.

Tulkintani mukaan Kallen evakkomatkakertomuksen kronotoopit käsittelevät yleisellä tasolla kasvu- ja kehitysprosessia sekä jatkumon rakentumista menneisyydestä tulevaan. Kehityksen henkilökohtaisuuden, historiallisuuden ja yleisyyden aste vaihtelee kronotoopeittain. Koulun ja koulumatkan kronotoopit käsittelevät yksilötasolla kasvua lapsesta aikuiseksi. Kasvaminen tapahtuu koitosten ja niistä selviytymisen kautta, ja koitoksiin liittyy usein myös sosiaalisen arvion elementti. Keittiön kronotooppi taas käsittelee karjalaisen yhteisön sopeutumisen ja muutoksen kysymyksiä muuttuneessa historiallisessa tilanteessa ja kulttuurien kohtaamisessa. Kynnyksen kronotoopissa historialliset ja yksilön elämän muutokset johtavat elämän yleisten perusrealiteettien, kuten elämän ja kuoleman kysymysten tiedostamiseen. Tämä voidaan tulkita myös yksilön kiinnittymisenä yleisiinhiemiliseen historialliseen jatkumoon. Kertomusta jäsentävien sukuyhteyden ja Karjalan jälleenrakennuksen taustajuonikokonaisuuksien merkitykset liittyvät tulkintani mukaan Karjalan tärkeyteen siirtokarjalaiselle yhteisölle. Niihin kytkeytyy myös kysymys Karjalan omistusoikeudesta. Kronotoopit sisältävät ajankohtaisen mutta menneisyydestä perustelunsa hakevan yhteisöllisyyden pohjan ja ideologisen argumentin, jonka ilmaisua muovaa niin yksilön elämäkerrallinen kuin poliittishistoriallinenkin konteksti.

Evakkomatkakertomuksen analyysin lisäksi tarkoitukseni oli tarkastella Bahtinin kronotooppikäsitteen ongelmia ja hyötyjä muistelukerronnan tutkimuksessa. Kallen esimerkin valossa käsitteen ongelmat liittyvät tunnistamisen ja tulkinnan kriteereihin. Jonkin osan tulkitseminen kronotoopiksi Kallen evakkomatkakertomuksesta ei ole itsestään selvää johtuen yksiselitteisen kronotoopin määritelmän puuttumisesta ja Bahtinin esimerkkien heterogeenisyydestä. Aikapaikkaisuuden ohella tulkintani keskeisenä kriteerinä on ollut vaikutelma kertomusosien kiteytyneisyydestä. Tulkitsemani kronotoopit ovat selkeästi kerronnasta erottuvia ja niitä voitaisiin kertoa myös itsenäisinä, evakkomatkakertomuksesta irrallisina anekdooteina. Kronotooppien aikapaikkaisuus ilmenee siinä, että ne pysäyttävät Kallen muutoin selkeän kronologisesti eteenpäin soljuvan kerronnan tiettyyn korostettuun hetkeen. Kronotoopeissa kerronta voi myös karata ajan ja paikan hierarkian kahleista, jolloin Kalle assosioi vapaasti lapsuuden, myöhempien elämäntapahtumien ja kerrontahetken välillä.

Kronotooppien tulkinnan kriteerit myös vaihtelevat. Kallen evakkomatkakertomuksessa tämä liittyy ajan ja paikan elementtien varioimiseen kronotoopeittain. Ajallinen komponentti on näkyvämpänä esimerkiksi kynnyksissä ja polkupyörällä tehdyn koulumatkan kuvauksissa, jotka hyppäävät kerronnan soljuvasta rytmistä esiin. Niissä kerronta hidastuu ja silmänräpäyksen mittainen tapahtuma nousee merkittäväksi. Tällöin kerronnan tempo-raaliset tekijät, eli kerronnan muoto ohjaa aikapaikkaisuuden ja kronotooppisuuden tulkintaa. Paikan komponentti taas vallitsee esimerkiksi koulun ja keittiön kronotoopeissa. Niissä kertomuskokonaisuudelle merkittävä paikka, koulu tai keittiö, ohjaa tulkitsemaan sinne sijoittuvan tapahtuman kronotoopiksi. Tällöin olen tulkinnut kuvauksen kronotooppiseksi ensisijaisesti kerronnan sisällön perusteella. Kronotooppien tunnistamisen ja tulkinnan

kompleksisuus tekee myös niiden merkitysten tulkinnasta haasteellista. Historiallinen ja elämäkerrallinen kontekstualisointi kuitenkin auttavat kronotooppien merkitysten avautumisessa. Esimerkiksi yhteiskunnalliset ihanteet ja sotatapahtumat selittävät osaltaan myös Kallen lapsuuden tapahtumia, muistoja ja kokemuksia sekä niiden kautta myös evakkomatkakertomusta.

Edellä esitetyn ja yksiselitteisen kronotoopin määritelmän puutteen vuoksi kronotoopit ja niiden merkitykset voidaan siis oikeutetusti katsoa vähintäänkin tulkinnanvaraisiksi. Tästä seuraakin kysymys Kallen evakkomatkakertomuksen ja nimeämieni kronotooppien suhteesta. Missä määrin ja miten tulkitsemiä kronotoopit todella sisältyvät analysoitavaan kertomukseen? Olen löytänyt Bahtinilta yhden ratkaisun ongelmaan: hänen mukaansa teos merkityksineen ei voi olla erillinen niiden tulkinnasta. Selvennän ajatusta hieman. Kuten aikaisemmin jo todettiin, Bahtinin mukaan teoksen kronotoopit ovat suhteessa toisiinsa ja tämä suhde on osa kronotoopin merkitystä. Bahtin kuitenkin korostaa, että kronotooppien välinen suhde ei ole teoksen sisäisessä maailmassa, vaan tekijän ja lukijan reaalisessa maailmassa. Tarkalleen ottaen se on heidän välisessään dialogissa, joka on myös kronotooppista. Tekijän ja lukijan kronotooppinen dialogi ja teoksen sisäinen maailma saavat kuitenkin ilmaisunsa teoksen materiaalisessa muodossa, joka kuuluu reaaliseseen maailmaan. Toisin sanoen tekijän ja lukijan reaalinen maailma luo teoksen, josta johtuen myös teoksen kronotoopit ovat peräisin reaalisen maailman kronotoopeista. (Bahtin 1979, 416–417.) Tämä seikka perustelee lähtökohtaisesti mahdollisuuttani tulkita Kallen evakkomatkakertomuksen kronotoopeja ja niiden merkityksiä. Lukijana ja tulkitsijana olen Kallen kanssa kronotooppisessa dialogissa, joka tapahtuu reaalisen maailman aikapaikassa. Kallen evakkomatkakertomus on olemukseltaan dialoginen ja sen kronotooppien lähteenä ovat Kallen ja minun yhteisen maailman kronotoopit.

Ongelmistaan huolimatta Bahtinin kronotoopin soveltaminen Kallen evakkomatkakertomuksen analysointiin osoittaa myös käsitteen annin ja hyödyn erityisesti tapahtumakuvaukseen keskittyvän muistelukerronnan tutkimukselle. Kalle kertoo elämäntapahtumistaan, kuten sota-ajasta, koti-Karjalan menetyksestä ja evakkoajasta yksityiskohtaisesti itse kokemuksen jäädessä lukijalle kuitenkin etäiseksi. Kronotooppianalyysi tuo kerronnasta esiin näitä Kallen kokemuksen tunne- ja arvomomenteja, jotka eivät eksplisiittisesti ilmene tekstin sisällössä. Kronotooppianalyysi valottaa myös Kallen yleisiä kasvukokemuksia liittyen koulunkäyntiin ja työelämään. Kallen kertomus ei ole vain dokumentti yhden sota-ajan lapsen elämäntapahtumista, vaan itseanalyysi henkilökohtaisesta varttumisen kokemuksesta yhteisöllisessä ja historiallisessa kontekstissa. Kallen muistelukertomus osoittaa että kerronnan kaikki merkitykset eivät tyhjene sen sisältöön, vaan niiden avautuminen edellyttää myös kerronnan muodon analyysiä. Kronotooppi onkin yksi esimerkki teoreettisista jäsennyksistä, joissa kerronnan sisältö ja muoto yhdessä muodostavat merkityksiä. Bahtinin kronotoopin reflektioivan analyysin yleisluontoisempi hyöty kerronnan tutkimukselle on myös siinä, että se nostaa kertomusten ja niiden tulkinnan dynaamisen vuorovaikutteisuuden esiin, vaikka kyse olisikin näennäisen jähmettyneistä kirjoitetuista teksteistä.

Mihail Bahtinin kronotoopin käsitteen käyttäminen metodologisena apuvälineenä on hyödyllistä joskin monimutkaista, mikä pakottaa arvioimaan myös yleisesti sen soveltamisen ongelmakohtia. Bahtinin määritelmän avoimuus ja esimerkkimäisyys voi ensinnäkin houkutella kronotoopin yksinkertaistavaan käyttöön jäykkäräjäisena metodologisena työkaluna, jolloin kadotetaan sen häilyvärajaisuudesta ja sallivuudesta johtuva luova potentiaali. Toisaalta heuristinen ja liian kokeileva sovellus voi johtaa myös Bahtinin nimeämien määreiden unohtamiseen, jolloin kronotooppi muuttuu ikään kuin nimilapuksi jollekin aivan muulle. Nähdäkseni nämä ongelmat ovat vältettävissä parhaiten, kun kronotooppia sovelle-

taan heuristisesti kunkin aineiston ominaislaatu huomioiden, ja kun sovellusprosessiin sisältyy jatkuva reflektio Bahtinin kronotoopin määritelmiin.

Viitteet

[1] Karjalasta Suomen puolelle siirrettyä väestöä on kutsuttu *siirtokarjalaisiksi* ja *evakoiksi*. *Siirtoväki*-käsite syntyi Suomen kieleen 1940-luvulla tarkoittamaan väestöä, joka sodan vuoksi joutui pysyvästi muuttamaan kotiseudultaan muualle oman rajojen sisäpuolelle. (Paukkunen 1989, 14—15.) Evakkoja ovat kaikki evakuoitunut mukaan lukien sotatoimien jälkeen koteihinsa palanneet, kun taas siirtoväki menetti kotinsa pysyvästi (Oksanen: 2007, 70). Karjalaista siirtoväkeä oli vuoden 1940 tilanteella mitattuna 407.000. (Paukkunen 1989, 322.) Artikkelissa käytän termejä *siirtokarjalainen* sekä *evakko*. Käsitteet on valittu sen perusteella, että karjalainen siirtoväki-käsitettä on pidetty aiemmassa tutkimuksessa neutraalina (esim. Raninen-Siiskonen 1999, 25) ja evakko-nimitys on siirtokarjalaisten yleisesti itsestään käyttämä nimitys.

[2] Riittämättömän venäjänkielentaitoni vuoksi olen käyttänyt kronotoopin käsitteen tarkastelussa ensisijaisena lähteenä rinnakkain Mihail Bahtinin kronotooppia käsittelevän esseen suomen- ja englanninkielisiä käännöksiä (Bahtin 1979; Bahtin 2006 [1981]). Tekstissä viitataan selkeyden vuoksi kuitenkin vain suomenokseen (Bahtin 1979).

[3] Karjalalla tarkoitan Viipurin läänin alueita, jotka Suomi luovutti Neuvostoliitolle talvi- ja jatkosodissa. Luovutettu Karjala on lähestulkoon sama alue, kuin minkä Ruotsi-Suomi luovutti vuonna 1721 Uudenkaupungin rauhassa Venäjälle. Luovutettuun alueeseen kuului 51 pitäjää ja silloisen Suomen toiseksi suurin kaupunki Viipuri. Karjala ulottuu kuitenkin luovutettua Karjalaa laajemmalle alueelle ja se on osa Suomea ja Venäjää. Luovutetun Karjalan alue oli noin 25.000 neliökilometrin suuruinen ja noin 7 % Suomen vuoden 1939 pinta-alasta. (Waris ym. 1952, 34–37; Sallinen-Gimpl 1994, 17.)

[4] Mielestäni tähän kategoriaan lukeutuvat esimerkiksi Heikkinen 1989; Sallinen-Gimpl 1994; Fingerroos 2003.

[5] Esimerkkeinä Willman mainitsee Lehto & Timonen 1992; Raninen-Siiskonen 1999; Armstrong 2004; Loipponen 2005. (Willman 2006, 145, alaviite nro. 13) Tähän kategoriaan voitaisiin lukea ainakin osittain myös Outi Fingerroosin uskontotieteellinen väitöskirja (Fingerroos 2004), joka käsittelee Kannaksen kuolemanrituaaleja arkistoaineistojen lisäksi siirtokarjalaisten muistelupuheen pohjalta, sekä hänen myöhemmät tutkimukset, jotka tarkastelevat Karjalaa muistojen ja utopian paikkana siirtokarjalaisten muistelun pohjalta (Fingerroos 2006; Fingerroos 2008).

[6] Willman itse on kiinnostunut suhteesta, joka vallitsee korosteisen agraarisen karjalakäsityksen ja kaupunkiyhteisöissä elävien evakkojen kokemusten välillä (Willman 2006, 145: evakkojen arkikomuksista paikallisyhteisöissään myös Willman 2005). Kaupunkilaisnäkökulmaa edustaa myös Monica Ståhs-Hindbergin tutkimukset (Ståhs-Hindberg 2004a; 2004b), jotka käsittelevät ruotsinkielisten viipurilaisevakkojen muistelmia entisestä kotikaupungistaan sekä eri kieli- ja sosiaaliryhmiin kuuluvien viipurilaisten paikkakokemuksia.

[7] Esim. Mahlamäki 2005; Clifford 1986; Vasenkari 1996; Tuomaala 2004, 30–31; Passerini 1988, 2–3, 6–7.

[8] Dialogisuuden ja dialogismin käsite on Michael Holquistin kehittämä yhteisnimitys Mihail Bahtinin heterogeenisille näkemyksille kielestä, kulttuurista ja kirjallisuudesta (Holquist 1990, 14—15). Itse olen käyttänyt Bahtinin ajattelun ja käsitteiden selvennyksessä Bahtinin suomeksi ja englanniksi käännettyjen kirjoitusten lisäksi erityisesti seuraavia teoksia: Mahlamäki 2005; Steinby 2009; Pesonen 1991; Holquist 1990. Dialogisuutta on pidetty

Mihail Bahtinin ajattelun ja todellisuuskäsityksen perustana. Mihail Bahtinin kirjallisuusteoreettisen ajattelun keskeisinä käsitteinä on pidetty polyfoniaa, kronotooppia ja karnevalisointia (Steinby 2009, 173; Pesonen 1991, 33).

[9] Walter Benjamin (esim. 1999 [1982]) kehitti Bahtinin tutkimuksiin perustuvan dialogisen kronotoopin käsitteen kaupunkikulttuurin tutkimuksissaan. Pertti Karkama (1998, 27—29) on soveltanut Benjaminin käsitettä suomalaiseen kaunokirjallisuuteen. Hänen mukaansa dialektiseen kronotooppiin kytkeytyy enemmän merkityksiä kuin eteenpäin kulkevaan aikaan ja konkreettiseen paikkaan, eli se on synkronisesti ja diakronisesti avoin. Tämän vuoksi se irrottaa kuvauksen myös ideologisista sisällöistä, jotka ohjaavat toimintaa. (Salmi-Niklander 2004, 85.) Dialektisen kronotoopin käsite pohjautuu marxilaiseen tutkimusperinteeseen.

[10] Bahtinin mukaan vallan oppositioksi on aina muodostunut vastakulttuuri, jonka hän nimeää karnevalismiksi tai kansan naurukulttuuriksi. Kansan naurukulttuuriin kuuluu menippolainen satiiri ja Rabelais, joihin Bahtin yhdistää myös Dostojevskin romaanin. (Bahtin 1991, 201; Steinby 2009, 189; karnevalismista ja naurukulttuurista ks. myös Bahtin 1995.) Korostamalla Dostojevskin romaanin perinteestä versovia moniäänisiä juuria ja ole-musta vastakulttuurina, Bahtin antaa ikään kuin luvan analyysikäsitteidensä soveltamiseen ”virallisen” kaunokirjallisuuden ulkopuolisen kerronnan tarkasteluun, johon muistelukerronta kansanperinteenä ja vastakulttuurina (ks. esim. Peltonen 1996) myös kuuluu. Bahtinin kronotoopin käsitteen teknistä soveltamista evakkomatkakertomusten analyysiin helpottaa myös se yksinkertainen seikka, että ne ovat kirjallista kerrontaa, kuten kaunokirjalliset romaanitkin.

[11] Olen korvannut kirjoittajan oikean nimen sekä muut tekstissä esiintyvät erisnimet keksimilläni satunnaisilla nimityksillä kirjoittajan henkilöllisyyden suojaamiseksi. Syntymävuosi on oikea.

Painamattomat lähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkisto (SKS/KRA):
Lasten evakkomatkat -keruu 2004.

Kirjallisuus

- Armstrong, Karen 2004. Remembering Karelia. A Family's Story of Displacement during and after the Finnish Wars. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Bahtin, Mihail 1979. Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia. Moskova: Kustannusliike Progress.
- Bahtin, Mihail 2006 [1981]. Dialogic imagination. Four Essays. Austin: University of Texas Press.
- Bahtin, Mihail 1991. Dostojevskin poetiikan ongelmia. Helsinki: Orient Express.
- Bahtin, Mihail 2002 [1995]. François Rabelais: keskiajan ja renessanssin nauru. Helsinki: Like.
- Basso, Keith H. 1996: Wisdom Sits in Places. Notes on Western Apache Landscape. In Feld, Steven & Basso, Keith H. Senses of Place. Santa Fe: School of American Research Press. 53–90.
- Benjamin, Walter 1999 [1982]. The Arcades Project. Cambridge, MA : Belknap Press of Harvard University Press.
- Clifford, James 1986. Introduction: Partial Truths. In Clifford, James & Marcus, George E. (eds.), Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography. Berkeley: University of California Press, 1–26.

- Fingerroos, Outi 2003. Karjalainen – Heimolainen vai uusheimolainen? Teoksessa Laaksonen, Pekka & Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim.), Tutkijat kentällä. Kalevalaseuran vuosikirja 82. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 194–207.
- Fingerroos, Outi 2004. Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 985. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi 2006. The Karelia of Memories – Utopias of a Place. Folklore. Electronic Journal of Folklore 33. Tartu: FB and Media Group of Estonian Literary Museum, 95–108. [www-lähde.] < <http://www.folklore.ee/folklore/>. > (Luettu 24.8.2009).
- Fingerroos, Outi 2008. Karelia: A Place of Memories and Utopias. Oral Tradition 23 (2). Columbia: Center for Studies in Oral Tradition, 235–254. [www-lähde.] <<http://journal.oraltradition.org/issues/23ii/fingerroos>. > (Luettu 24.8.2009).
- Halbwachs, Maurice 1992. On Collective Memory. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heikkinen, Kaija 1989. Karjalaisuus ja etninen itsetajunta. Salmin siirtokarjalaisia koskeva tutkimus. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 9. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Holquist, Michael 1990. Dialogism: Bakhtin and his World. London: Routledge.
- Hyytiäinen, Mirkka 2005. Vaeltavien sielujen paikka – Siirtokarjalaisten jälkeläisten kokemukset ja Lahti. Teoksessa Teoksessa Huovila, Marja & Willman, Terhi (toim.), Karjala Lahdessa. Helsinki: Palmenia-kustannus, 109–126.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 1993. Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.
- Karkama, Pertti 1998. Kaupunki kirjallisuudessa. Ongelmia ja näkökohtia. Teoksessa Kurikka, Kaisa (toim.), Paikkoja ja tiloja suomalaisessa kirjallisuudessa. Taiteiden tutkimuksen laitoksen julkaisuja A 37. Turku: Turun yliopisto. 13–37.
- Korkiakangas, Pirjo 1996. Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa. Kansatieteellinen arkisto 42. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Kujala, Erkki 2003. Sodan pojat. Sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Laitinen, Lea 1998. Dramaattinen preesens poeettisena tekona. Teoksessa Laitinen, Lea & Rojola (toim.), Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta. Tietolipas 160. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 81–136.
- Latvala, Pauliina 2005. Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1024. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehto, Liisa & Timonen, Senni 1993. Kertomus matkasta kotiin. Karjalaiset vieraina omilla maillaan. Teoksessa Laaksonen, Pekka & Mettomäki, Sirkka-Liisa (toim.), Kauas on pitkä matka. Kalevalaseuran vuosikirja 72. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 88–105.
- Loipponen, Jaana 2005. Pako, koti ja Lahti. Teoksessa Huovila, Marja & Willman, Terhi (toim.), Karjala Lahdessa. Helsinki: Palmenia-kustannus, 127–139.
- Lowenthal, David 1985. The Past is a Foreign Country. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mahlamäki, Tiina 2005. Naisia kansalaisuuden kynnyksellä. Eeva Joenpellon Lohja-sarjan tulokinta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1030. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Oksanen, Atte 2007. Evakkolasten kadotettu koti. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni & Silta, Juha & Strandberg, Joni (toim.), Haavoitettu lapsuus. Sodassa koettua 1. Helsinki: WSOY, 68–101.
- Passerini, Luisa 1998. Fascism in Popular Memory. The Cultural experience of the Turin Working Class. Cambridge: Cambridge University Press.

- Paukkunen, Leo 1989. Siirtokarjalaiset nyky-Suomessa. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Pernaa, Ville 2005. Ystävyysspolitiikan aika: Suomi Neuvostoliiton naapurina. Teoksessa Pernaa, Ville & Niemi, Mari K. (toim.), Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia. Helsinki: Edita. 171–200.
- Pesonen, Pekka 1991. Dialogi ja tekstit. Bahtinin, Lotmanin ja Mintsin virikkeitä intertekstuaalisuuden tutkimiseen. Teoksessa Viikari, Auli (toim.), Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovelluksia. Tietolipas 121. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 31–58.
- Raninen-Siiskonen, Tarja 1999. Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 766. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko 1994. Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen. Kansatieteellinen arkisto 40. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2004. Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 967. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Savolainen, Ulla 2007. Koti, Menetys, Paluu. Koti kannakselaisten lapsievakkojen evakkomatkakertomuksissa. Helsinki: Kulttuurien tutkimuksen laitos/ folkloristiikka. [www-lähde] < <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe200808051761> > (Luettu 24.8.2009).
- Siikala, Anna-Leena & Siikala, Jukka 2005: Return to Culture: Oral Tradition and Society in the Southern Cook Islands. FF Communications no.287. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Steinby, Liisa 2009. Bahtin, Lukács, Hegel: subjekti, merkitsevä muoto ja aika-paikallisuus romaanissa. Teoksessa Hägg, Samuli & Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim.), Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen. Tietolipas 226. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura, 168–206.
- Ståhls-Hindberg, Monica 2004a. Vyborg – Town and Native Place. In Åström, Anna-Maria & Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia (eds.), Memories of my Town. The Identities of Town Dwellers and Their Places in Three Finnish Towns. *Studia Fennica Ethnologica* 8. Helsinki: Finnish Literature Society, 65–83.
- Ståhls-Hindberg, Monica 2004. Town, Language and Place. In Åström, Anna-Maria & Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia (eds.), Memories of my Town. The Identities of Town Dwellers and Their Places in Three Finnish Towns. *Studia Fennica Ethnologica* 8. Helsinki: Finnish Literature Society, 199–222.
- Suoninen, Eero 1992. Kielen käytön vaihtelevuuden analysoiminen. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (toim.), Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino, 48–74.
- Tuomaala, Saara 2003. Polkupyörällä pääsee. Suomalaisen maalaisnuoruuden siirtymiä ja symboleita 1920–1940-luvuilla. Teoksessa Aapola, Sinikka & Kaarninen, Mervi (toim.), Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuoruuden historia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 355–372.
- Tuomaala, Saara 2004. Työätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939. *Bibliotheca Historica* 89. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ukkonen, Taina 2000. Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vasenkari, Maria 1996. Mitä se sanoo? Mistä se kertoo? Dialoginen näkökulma kenttätutkimusaineiston tuottamiseen. Teoksessa Hovi, Tuija & Tarkka, Lotte (toim.), Uskontotiede – Folkloristiikka. Kirjoituksia opinnäytteistä. Etiäinen 3. Turku: Turun yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos, 84–109.

Evakkopojan muistelukertomuksen kronotoopit

- Waris, Heikki & Jyrkilä, Vieno & Raitasuo, Kyllikki & Siipi, Jouko 1952. Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta. Helsinki: Ota-va.
- Willman, Terhi 2005. Pala karjalaista Lahtea – Kaupunkilaistuneiden evakkojen arkikokemusten jäljillä. Teoksessa Huovila, Marja & Willman, Terhi (toim.), Karjala Lahdessa. Helsinki: Palmenia-kustannus, 59–75.
- Willman, Terhi 2006. Urbanized Karelians. Lähteenmäki, Maria & Snellman, Hanna (eds.), Passages Westward. *Studia Fennica Ethnologica* 9. Helsinki: Finnish Literature Society, 143–164.

FM Ulla Savolainen on folkloristiikan jatko-opiskelija Helsingin yliopistossa.